

Bescheidenheid, een noodzakelijke (epicuristische) levenshouding

De wijsheid van Perdix

*Mooi is gelijkmatigheid in alles;
overdaad en gebrek lijken me niets.*

Democritus (fragment DK 102)

Inhoud

INLEIDING	1
1 OMSCHRIJVING VAN BESCHIEDENHEID	2
1.1 OMSCHRIJVING: ERKENNEN VAN DE JUISTE GRENS.....	2
1.2 RELATIVITEIT VAN HET BEGRIIP "JUISTE GRENS"	2
1.2.1 <i>De juiste grens laat soms variaties toe</i>	2
1.2.2 <i>De juiste grens is perspectiefgebonden</i>	2
1.2.3 <i>De juiste grens kan veranderen in tijd</i>	2
1.2.4 <i>De juiste grens kan vaak overschreden worden, maar niet straffeloos.</i>	3
2 VERWARRING TUSSEN NEDERIGHEID EN BESCHIEDENHEID IN CHRISTELIJKE CULTUUR.....	3
2.1 VERENING VAN HET BEGRIIP BESCHIEDENHEID TOT NEDERIGHEID.....	3
2.2 GEVOLG VAN DEZE VERENING.....	4
3 MOGELIJKE VERWARRING TUSSEN BESCHIEDENHEID EN HET VOLGEN VAN HET JUISTE MIDDEN .	5
3.1 BESCHIEDENHEID EN HET JUISTE MIDDEN.....	5
3.2 FILOSOFEREN EN BESCHIEDENHEID	5
3.3 GELIJKHEID: EEN HOOGMOEDIG "EXTREEM" OF EEN BESCHIEDEN "JUISTE MIDDEN"?	6
4 BESCHIEDENHEID MOET VAAK AANGEVULD WORDEN MET VOORZICHTIGHEID	7
4.1 BEPALING VAN DE JUISTE GRENS	7
4.2 VOORZICHTIGHEID BIJ ONDUIDELIJKHEID OVER DE JUISTE GRENS.....	8
5 VERDUIDELIJING AAN DE HAND VAN MYTHOLOGIE: ICARUS, DAEDALUS EN PERDIX	8
5.1 DE HOOGMOED VAN ICARUS.....	8
5.2 DE HOOGMOED EN (LAATTIJDIGE) NEDERIGHEID VAN DAEDALUS.....	9
5.3 DE BESCHIEDENHEID EN VOORZICHTIGHEID VAN PERDIX	12

Inleiding

Eén van de grootste fouten van onze cultuur is de hoogmoed, de weigering om grenzen te erkennen.

Heel wat filosofen hebben hiertegen gewaarschuwd, maar vervielen in de tegengestelde fout: de nederigheid, de weigering om te erkennen wat wel mogelijk is.

De juiste houding – o.a. verdedigd door Epicurus – is de bescheidenheid.

Deze tekst wil dit begrip in de eerste plaats verduidelijken, waardoor ook de noodzakelijkheid ervan reeds grotendeels zal beargumenteerd worden.

1 Omschrijving van bescheidenheid

1.1 Omschrijving: erkennen van de juiste grens

Bescheidenheid is het (kunnen) maken van het juiste onderscheid (de juiste scheiding) tussen wat je kan en niet kan (of mag en niet mag, of bent en niet bent, of verdient en niet verdient).

Een bescheiden persoon matigt zich niets aan, d.w.z. hij houdt de juiste maat. Hij kan de grens die “wat hij kan” (of “wat hij mag” enz.) scheidt van “wat hij niet kan” goed zien en die in acht nemen. Een bescheiden persoon pretendeert niet meer te kunnen dan hij kan, zonder te ontkennen wat hij wel kan.

Bescheidenheid ligt tussen enerzijds hoogmoed (verwaandheid, pretentie, aanmatiging) – de houding van wie het waanbeeld heeft dat hij meer kan dan hij kan – en anderzijds nederigheid (onderdanigheid) – de houding van wie zichzelf neer haalt door te denken dat of te doen alsof hij minder kan dan hij werkelijk kan.

Bescheidenheid is de grens beseffen tussen teveel en te weinig.

1.2 Relativiteit van het begrip “juiste grens”

1.2.1 De juiste grens laat soms variaties toe

Een grens kan een dunne lijn zijn, maar ook een brede strook.

Een bepaald lichaamsgewicht is te weinig, een bepaald lichaamsgewicht is te hoog, al wat er tussen ligt is gepast. Welk lichaamsgewicht iemand aanhoudt, is voor een bescheiden persoon dan te kiezen zolang het binnen de gepaste zone blijft.

1.2.2 De juiste grens is perspectiefgebonden

In een concrete situatie kunnen er meerdere grenzen zijn, afhankelijk welk aspect je beschouwt. Deze grenzen kunnen samenvallen, maar kunnen ook in conflict zijn met elkaar. Het juiste gewicht, vastgesteld met het oog op de gezondheid, valt bv. in vele culturen niet samen met het juiste gewicht volgens de in die cultuur geldende esthetische normen.

1.2.3 De juiste grens kan veranderen in tijd

De juiste grens kan in de loop van de tijd veranderen.

Wat een persoon fysisch aankan is bv. verschillend in zijn kindertijd, volwassenheid en bij ouderdom. Wat een cultuur kan realiseren, kan toenemen doordat nieuwe middelen ter beschikking komen (door uitvindingen).

De meeste grenzen zijn voorlopig, hoewel er ook absolute grenzen zijn. Hoe snel de mens zich kan verplaatsen, is afhankelijk van de stand van wetenschap en techniek, maar zijn snelheid zal nooit hoger zijn dan die van het licht.

1.2.4 De juiste grens kan vaak overschreden worden, maar niet straffeloos.

Er zijn absolute grenzen, die niet kunnen overschreden worden, en er zijn relatieve grenzen die wel overschreden kunnen worden, maar dan gevolgd worden door een sanctie die meer nadeel brengt dan het voordeel verworven door de grensoverschrijding (de beoordeling hiervan is soms persoonlijk).

Als ik aan een ketting lig, kan ik niet weglopen: dat is (gegeven dat ik geen ijzerzaag heb) een absolute grens. Als iemand me zegt dat hij me zal neerschieten als ik wegloop, stelt hij mij een relatieve grens: ik kan weglopen, maar dan moet ik het gevolg dragen.

Een sanctie kan een natuurlijk gegeven zijn of kan opgelegd worden door mensen. Morele regels zijn relatieve grenzen met sancties, meestal opgelegd door mensen.

De sanctie komt nooit gelijktijdig met de grensoverschrijding. Een grens kan vaak overschreden worden, maar beperkt in tijd, nl. tot de sanctie zich voordoet. Ik kan gerust overwicht aanhouden, tot ik ziek word. Ik kan meer uitgeven dan ik verdien – de bank leent wel – maar slechts enkele maanden. We kunnen gerust nog meer vlees gaan eten, maar slechts tot het moment dat de aarde of ons economisch systeem definitief ontwricht is door milieuproblemen mede als gevolg van de hoge vleesproductie.

De vertraging van de sanctie is soms verwaarloosbaar klein, maar soms gevaarlijk groot. Als de sanctie veel later komt, houden mensen er vaak geen rekening mee. Als ik elke dag meer dan een bepaalde hoeveelheid drink, krijg ik ernstige leverproblemen, maar die komen later en dus denken veel mensen er niet aan.

2 Verwarring tussen nederigheid en bescheidenheid in christelijke cultuur

2.1 Verenging van het begrip bescheidenheid tot nederigheid

Het christendom stelt de nederigheid (idee dat de mens niets kan, niets betekent en dus ook niets kan of mag ondernemen) als ideaal in de aardse wereld, en koppelt dit aan een hemelse hoogmoed: in de andere wereld zal de mens vrijwel goddelijk worden, met eeuwig leven en volmaakt geluk (of deze idee reeds bij voorafgaande klassieke strekkingen aanwezig is, is een boeiende onderzoeksopdracht).

De verdediging van de nederigheid is reeds aanwezig bij Paulus, de eigenlijke stichter van het christendom (het christendom is meer een leer *over* Christus dan de leer *van* Christus: de eerste volgelingen van Jezus van Nazareth hebben hoogstwaarschijnlijk zijn leer wezenlijk gewijzigd, in de eerste plaats met de invoering van het kernpunt van het christendom, nl. het geloof in de verrijzenis van Jezus).

Christenen moeten het voorbeeld van Christus navolgen: je laten kruisigen om nadien te verrijzen, hemelwaarts de hoogte in - de vrijwillige vernedering (zelfverloochening) om nadien verheven te worden zonder beperking.

Zo schrijft Paulus in zijn brief aan de christenen van Filippi:

Die gezindheid moet onder u heersen welke ook Christus Jezus bezielde: Hij die bestond in goddelijke majesteit heeft zich niet willen vastklampen aan de gelijkheid met God: Hij heeft zich van zichzelf ontdaan en het bestaan van een slaaf aangenomen. Hij is aan de mensen gelijk geworden. En als mens verschenen heeft Hij zich vernederd. Hij werd gehoorzaam tot de dood, tot de dood aan een kruis. Daarom heeft God hem hoog verheven (Fil., 2, 5-9)

De christelijke nederigheid is dus uiterst dubbelzinnig: het niets (hier en nu) wordt gelijkgesteld aan het alles (later in de hemel). De christelijke nederigheid is een vermomde hoogmoed.

De vermomming van hoogmoed als nederigheid is natuurlijk niet beperkt tot het christendom. Zelfgekozen nederigheid (in tegenstelling tot opgelegde nederigheid) is vaak (of meestal?) vermomde hoogmoed. Men kiest op een bepaald domein voor niets (bv. wegschenken van al zijn bezittingen) om op een ander domein (bijna) alles te bekomen (bv. roem, algemene waardering).

In elk geval, in de christelijke visie is er voor bescheidenheid geen plaats meer. Het begrip bescheidenheid (*modestia*) als positieve waarde wordt in de christelijke cultuur gelijk gesteld aan nederigheid (*humilitas*). Wie bescheidenheid niet vervangt door nederigheid, m.a.w. wie erkent wat hij kan (of is of verdient) en wordt onmiddellijk als verwaand beschouwd. Het driedelig schema (te weinig, gepast, te veel) wordt teruggebracht tot een tweeledig schema (niets, alles).

Deze houding komt overigens tot uiting in de verkeerde vertalingen van de bijbel: omdat in de moderne tijd *nederigheid* meer en meer negatief wordt aan gevoeld, wordt in sommige recente bijbelvertalingen *humilitas* vertaald als *bescheidenheid*, terwijl de juiste vertaling *nederigheid* is en *bescheidenheid* pas gebruikt mag worden als in de Latijnse tekst *modestia* staat.

Een voorbeeld is de vertaling van de brief aan Efeziërs, hoofdstuk 4, vers 1-2. In de Vulgaat, de Latijnse Bijbel, staat "cum omni humilitate".

De oude Willibrordvertaling is correct:

[1] *Ik, de gevangene in de Heer, vraag u dus met aandrang om een leven te leiden dat beantwoordt aan de roeping die u van God ontvangen hebt, [2] en **altijd nederig** te zijn, zachtmoedig en geduldig, en elkaar liefdevol te verdragen.*

De nieuwe Bijbelvertaling verdraait deze passage, met volgende vertaling:

[1] *Ik, die gevangen zit omwille van de Heer, vraag u dan ook dringend de weg te gaan die past bij de roeping die u hebt ontvangen: [2] wees **steeds bescheiden**, zachtmoedig en geduldig, en verdraag elkaar uit liefde.*

2.2 Gevolg van deze verenging

De moderne tijd heeft bij zijn kritiek op het christendom deze fout van het christendom niet hersteld. De critici van het christendom blijven vasthangen aan het tweeledig schema.

De moderneren wijzen de nederigheid af, maar vervangen haar niet door de bescheidenheid (wat immers gelijk gesteld wordt aan nederigheid), maar door de verwaandheid. De moderne mens wil zich hier op aarde verheffen tot god en denkt dat dit mogelijk is.

Dit is aanwezig bij Pico della Mirandola, die de waardigheid van de mens gelijk stelt aan een goddelijkheid, bij de Verlichtingsdenkers en positivistische volgelingen, die de wetenschap en techniek (industrie) als middel zien tot onbeperkte verheffing van de mens, bij Hegel en zijn volgelingen (Feuerbach, Marx), die de christelijke eschatologie overnemen, bij Nietzsche, die de decadente (dit is neer-gevallen) christenslaaf wil vervangen door de Übermensch.

Deze hoogmoed moet verlaten worden, vóór ze leidt tot de val. Het overschrijden van grenzen moet teruggeschroefd worden, vóór de sanctie van de grensoverschrijding zich realiseert.

Als eerste stap moet de juiste betekenis van bescheidenheid weer duidelijk gemaakt worden. Dat is één van de voornaamste opdrachten voor de filosofie.

3 Mogelijke verwarring tussen bescheidenheid en het volgen van het juiste midden

3.1 Bescheidenheid en het juiste midden

Bescheidenheid heeft veel gemeen met het aanhouden van het juiste midden.

Zo is Aristoteles' beschrijving van de deugden als het juiste midden een voorbeeld van bescheidenheid.

Men moet niet laf noch roekeloos, maar wel moedig zijn; men moet niet verkwistend, noch gierig, maar wel vrijgevig zijn (het begrip *sophrosune*, later in het Latijn vertaald als *modestia*, reserveert Aristoteles voor *gematigdheid* als het juiste midden op vlak van de lichamelijke genietingen, tussen enerzijds losbandigheid en anderzijds "minder genieten dan zou moeten", wat "geen naam heeft gekregen").

Of Aristoteles' deugdenleer de beste benadering is van ethiek, m.a.w. de gewenste inhoudelijke invulling van bescheidenheid weergeeft, is hiermee niet gezegd.

Bescheidenheid mag zeker niet altijd gelijk gesteld worden aan het aanhouden van het juiste midden.

Het is immers niet altijd zo dat de juiste grens die de bescheiden persoon erkent, het midden vormt.

Vaak is het duidelijk dat het antwoord op een vraag niet zwart en niet wit is, maar grijs. Dat is – als het juist is - al een belangrijk inzicht. Onmiddellijk stelt zich dan de vraag hoe grijs, hoeveel wit en hoeveel zwart in de vereiste vermenging moet gebruikt worden. Niet altijd is het vereiste grijs de grijswaarde van het midden.

nederigheid te veel wit	bescheidenheid het juiste grijs	hoogmoed teveel zwart

Theoretisch gezien kan in een bepaalde situatie de juiste grens zich in een extreem bevinden, zodat in die situatie de bescheidenheid neerkomt op nederigheid of hoogmoed.

Bescheidenheid is zeker niet altijd het aanvaarden van een compromis.

Belangrijk is in te zien dat pleiten voor bescheidenheid meer dan een formeel woordenspel is: de inhoudelijke betekenis moet steeds onderzocht worden om uit te maken of een houding bescheiden is of niet.

De begrippen bescheidenheid en het juiste midden mogen niet gebruikt worden als passe-partouts. Ze kunnen vaak aangewend worden om zowel een stelling als haar tegendeel te bewijzen.

Zo kan een bepaalde houding zowel als "extreem" als "het juiste midden" omschreven worden. De vraag is dan welke omschrijving de meest relevante is.

Dit kan mooi geïllustreerd worden door 2 voorbeelden: filosoferen en het begrip "gelijkheid".

3.2 Filosoferen en bescheidenheid

Filosofie is een vorm van radicaliteit: men stopt niet met nadenken (waarom vragen) tot men de wortel ("radix") of het fundament heeft bereikt.

In deze wijze van omschrijving lijkt filosoferen geen bescheiden bezigheid. Maar de idee van radicaliteit kan met een ander beeld uitgedrukt worden waarbij niet naar een extreem, maar naar het midden wordt verwezen: men stopt niet met nadenken (waarom vragen) tot men de "kern" van het probleem heeft bereikt.

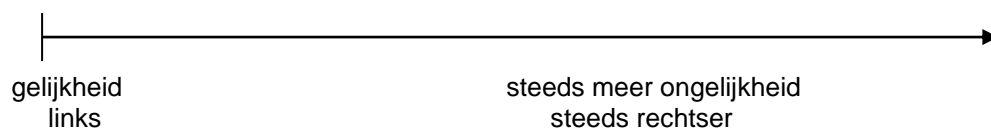
Essentieel is de idee dat ook in de formulering van filosofie als radicaliteit bescheidenheid nodig is: men stopt niet met nadenken (waarom vragen) tot men de wortel ("radix") of het fundament heeft bereikt, tenzij dieper gaan niet nodig of niet mogelijk is.

Elk filosoof moet op een bepaald ogenblik (bij de juiste grens) stoppen met verder te vragen, nl. op het moment dat verder vragen geen zin heeft, hetzij omdat de vragen niet relevant meer zijn (dieper gaan is niet nodig om de vraagstelling op te lossen), hetzij dat de vragen onbeantwoordbaar zijn (dieper gaan is niet meer mogelijk).

3.3 Gelijkheid: een hoogmoedig "extreem" of een bescheiden "juiste midden"?

Gelijkheid is iets absoluut in de zin van iets dat geen gradaties kent. Je kan niet meer of minder gelijk zijn. Gelijkheid betekent dat elk van 2 personen (die elk evenveel nodig en evenveel honger hebben) de helft van de appel krijgt. Enkel ongelijkheid kent gradaties: ongelijkheid kan groter en kleiner zijn (je kan een 1/3, 1/4 tot niets van de appel krijgen). Gelijkheid is dus een nulpunt.

Vertaald in de politieke begrippen links en rechts: links is het vertrekpunt (nl. de stelling dat er volstrekte gelijkheid van iedereen op alle vlakken moet zijn, tenzij er een goede reden voor ongelijkheid is, zoals bv. verschil in leeftijd) en is geen kwestie van gradatie; rechts (nl. de stelling dat er tussen bepaalde personen en op bepaalde vlakken ongelijkheid nodig is) daarentegen kan alle gradaties aannemen.

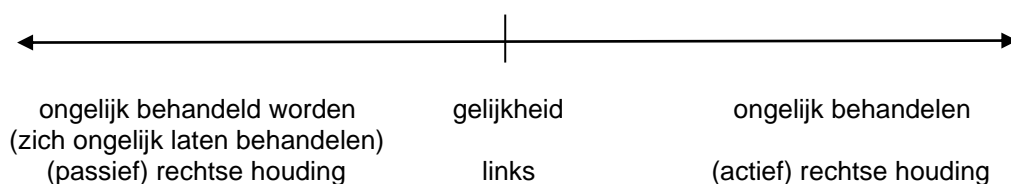

Deze wijze van voorstelling roept de vraag op of gelijkheid wel past voor een bescheiden filosofie. Moet een filosofie die pleit voor bescheidenheid (niet te veel en niet te weinig) niet stellen dat de ongelijkheid niet te groot mag zijn, maar dat het ook niet goed is als er te weinig ongelijkheid is. Is links zijn (volledige gelijkheid willen) niet hoogmoedig?

Het antwoord is nee. De gegeven wijze van voorstellen moet immers aangevuld worden.

De ongelijke behandeling kan in 2 richtingen gaan: ik profiteer van de ongelijkheid (ik hou 2/3 van de appel) of ik ben er het slachtoffer van (ik krijg maar 1/3).

Gelijkheid is het juiste midden tussen de andere ongelijk behandelen (actief rechtse houding, bv. te veel hebben, de andere uitbuiten, slachtofferen, vernederen) en door de andere ongelijk behandeld worden (passief rechtse houding), bv. te weinig hebben, door de andere uitgebuit worden of zich laten uitbuiten).

Hobbes, de filosoof die als eerste een moderne ethiek op basis van de gulden regel heeft ontwikkeld, heeft dit verband tussen gulden regel, gelijkheid en bescheidenheid uiterst scherp ingezien en geformuleerd, in zijn *Leviathan*, boek 1, hoofdstuk 15:

Daarom vermeld ik hier als negende natuurwet¹ dat iedereen ieder ander moet erkennen als van nature zijn gelijke. De schending van dit voorschrift is de hoogmoed.

Uit deze wet volgt een andere, namelijk dat niemand bij het begin van de vredesonderhandelingen² enig voorrecht voor zichzelf mag opeisen dat hij niet ook aan alle anderen wil toestaan³. [...] De mensen die deze wet naleven noemen we bescheiden, en degenen die haar verbreken aanmatigend.

4 Bescheidenheid moet vaak aangevuld worden met voorzichtigheid

4.1 Bepaling van de juiste grens

Een groot probleem bij bescheidenheid is vaak dat het, bij gebrek aan voldoende kennis, zeer moeilijk is om de juiste grens te bepalen.

De vraag hoe de juiste grens bepaald moet worden, kan moeilijk in het algemeen beantwoord worden.

In een reeks gebieden heeft men methodes ontwikkeld om grenzen te bepalen of een schatting te maken.

De medische wetenschap probeert grenzen vast te leggen: de bloeddruk van een persoon moet tussen x en y liggen, anders loopt de gezondheid teveel risico.

In welke mate we natuurlijke hulpbronnen kunnen gebruiken (sources) en in welke mate we de aarde kunnen belasten (sinks), wordt geschat in het begrip "ecologische voetafdruk". Per element kan de grens nader bepaald worden. Zo wordt voor de opwarming van de aarde als grens een maximum van 2° stijging vooropgesteld en op basis hiervan wordt de maximale uitstoot van broeikasgassen berekend.

Wiskundigen hebben de techniek van het lineair programmeren ontwikkeld om een optimaal punt te berekenen. Deze kan soms gebruikt worden als 2 perspectiefgebonden grenzen met elkaar in conflict zijn.

In vele gevallen waar de juiste grens niet te bepalen valt, kunnen wel een ondergrens en bovengrens vastgelegd worden.

zeker te veel wit	misschien te veel wit	de juiste grens	misschien te veel zwart	zeker te veel zwart

¹ Natuurwet = morele regel "door de rede aan het licht gebracht"

² Vredesonderhandelingen = opbouwen en funderen van de morele regels

³ Dit is duidelijk de gulden regel.

4.2 Voorzichtigheid bij onduidelijkheid over de juiste grens

Hoe reageert men best als de juiste grens niet duidelijk is?

De meest rationele houding lijkt mij de voorzichtigheid: beter te weinig, maar met de zekerheid geen risico lopen om de juiste grens te overschrijden (en dus een ongewenste sanctie te bekommen), dan gepast of teveel met de mogelijkheid van die grensoverschrijding (sanctie).

Deze houding geeft – in het algemeen gezien – de meeste kans op een bevredigend leven, op een leven dat best aansluit bij de strevingen van de mens. Bij onzekerheid is nederigheid te verkiezen boven hoogmoed.

Dit werd scherp ingezien door Spinoza. In stelling 53 van zijn *Ethica* schrijft hij:

Nederigheid is geen deugd en steunt niet op de rede.

Hij voegt hier echter onmiddellijk aan toe dat nederigheid te verkiezen valt boven onmatigheid of hoogmoed (opmerking bij stelling 54)

Aangezien mensen zelden leven op basis van hun rede, doen deze twee emoties, namelijk nederigheid en berouw, en ook hoop en vrees, meer goed dan kwaad; bijgevolg als we moeten zondigen, zondigen we beter in die richting.

Voorzichtigheid kent zelf een juiste grens: men kan te voorzichtig zijn of niet voorzichtig genoeg.

Uitmaken waar hier de grens lijkt mij zeer moeilijk.

Een regel is: hoe groter de mogelijke sanctie, hoe kleiner de kans erop mag zijn om er toch rekening mee te houden. De kans op een atoomoorlog is relatief klein, maar de gevolgen ervan zo desastreus dat er beter nooit kernfysica was ontwikkeld (dat was althans de mening van Einstein).

5 Verduidelijking aan de hand van mythologie: Icarus, Daedalus en Perdix

Vlieg tussen zee en zon. (Metamorfosen, boek VIII, vers 206)

Ik volg in hoofdzaak de mythe over Daedalus zoals ze verwoord werd door Ovidius in zijn gedicht *De metamorfosen* en vertaald door M.d'Hane-Scheltema, aangevuld met gegevens uit Robert Graves' *Griekse mythen*.

5.1 De hoogmoed van Icarus

Het verhaal over de val van Icarus is vrij bekend.

Als Daedalus, een groot technicus (smid, uitvinder), en zijn zoon Icarus gevangen worden gehouden op het eiland Kreta, maakt de vader een vliegmachine om te ontsnappen via de lucht.

Daedalus beseft de noodzaak van bescheidenheid. Hij drukt Icarus op het hart dat de vlucht maar kan slagen als zij bescheiden blijven bij het vliegen: niet te laag, want anders worden de vleugels te zwaar door het opspattende water van de zee, niet te hoog, want anders zal het was dat de vleugels met elkaar verbindt, smelten door de hitte van de zon.

Bij het vliegen “krijgt Icarus plezier in het waagstuk van hun vliegreis” en “gaat gelokt door verre lucht hoger vliegen”. Het was van de vleugels smelt en Icarus komt om bij zijn val in het water.

De moraal van het verhaal is duidelijk: hoogmoed leidt tot val; wie teveel wil, bekommt uiteindelijk niets; wie geen grens erkent, wordt gestraft.

Het lot van Icarus kan moeilijk tragisch genoemd worden: er overkomt hem wel iets ergs, dat hij niet wou en niet verwachtte, maar hij draagt toch zelf de schuld: hij had zich de wijsheid van zijn vader moeten herinneren en zich niet mogen laten meeslepen door zijn verlangens. Wie handelt zoals Icarus, weet (of kan weten of moet weten) dat dit slecht zal aflopen – daar heeft het lot weinig mee te maken.

Is de val van zijn zoon Icarus voor Daedalus een tragische gebeurtenis, iets wat hij wou vermijden en toch – door de streken van het noodlot - gebeurt?

Het antwoord is nee: ook Daedalus draagt in zekere mate schuld. De bescheidenheid in het geval van het vliegen is niet de overheersende houding bij Daedalus. Ook Daedalus is hoogmoedig.

Rubens

5.2 De hoogmoed en (laattijdige) nederigheid van Daedalus

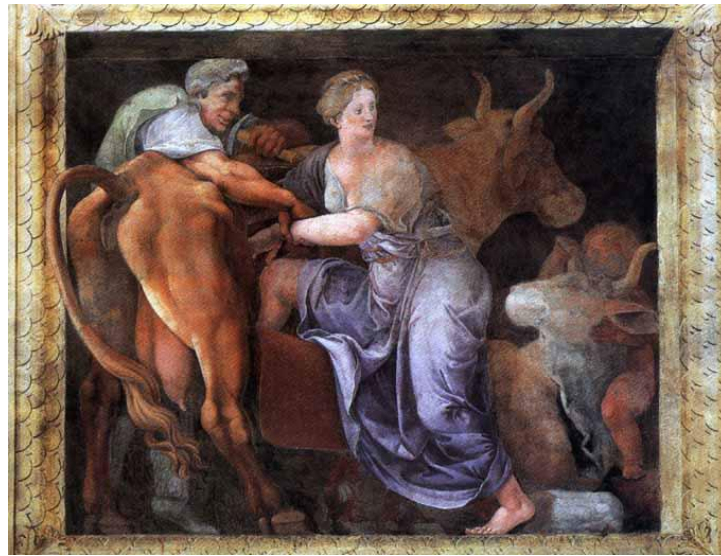
We moeten ons afvragen waarom de “noodlottige” vliegreis als vlucht van Kreta nodig was, m.a.w. wat de reden was waarom Daedalus gevangen werd gehouden op Kreta door de koning Minos.

Het verhaal begint bij Pasiphaë, de vrouw van Minos, die verliefd wordt op een stier. Hier zijn twee grenzen aanwezig.

Ten eerste een morele grens: het is tegennatuurlijk dat een vrouw zou paren met een stier. Uit zo'n paring kan enkel een monster geboren worden. Ten tweede is er een technische grens: een stier voelt geen aandrang om met een vrouw te paren. Dit laatste probleem wordt opgelost door Daedalus: hij bouwt een kunstmatige koe waarin Pasiphaë zich kan verstoppen en die de stier wel tot paren aanzet.

Door het oplossen van het technisch probleem werkt Daedalus mee aan het overschrijden van de morele grens. Daedalus' hoogmoed bestaat in het negeren van het verbod op bestialisme. Het gevolg van deze hoogmoed is dat koning Minos hem mee verantwoordelijk stelt voor de ontrouw van Pasiphaë en voor de schande die eruit volgt, de geboorte van de

minotaurus (monster, half mens, half dier). Als sanctie houdt Minos Daedalus gevangen op Kreta.

Giulio Romano. Salotto di Psiche, Palazzo del Tè, Mantua.

Daedalus' hoogmoedig karakter wordt nog duidelijker als we nog verder in het verhaal terug gaan. De vraag is waarom Daedalus, afkomstig van de Atheense streek, op Kreta vertoefde en daar Pasiphaë hielp bij haar hoogmoedige verliefdheid.

Het verhaal begint bij Perdix, de zoon van Daedalus' zus.

Perdix overtreft reeds als twaalfjarige jongen zijn oom Daedalus in vernuft en vindt de zaag en de passer uit. Daarop wordt Daedalus jaloeers en duwt zijn neef van het dak van de tempel van Athene op de Acropolis. Als hij het lijk van de jongen wil doen verdwijnen, wordt Daedalus ontdekt en wordt als straf voor de moord verbannen naar Kreta (of vlucht, volgens een andere versie, daarheen om aan een proces te ontkomen).

Daedalus kan niet verdragen dat iemand anders meer kan dan hijzelf: hij wil de hoogste rang bekleden. Het is een vorm van hoogmoed (jaloezie) die hem de morele grens van verbod op moord doet overschrijden.

Vergilius Solis, 1581

Bij zoveel hoogmoed verbaast de bescheidenheid die Daedalus vertoont tijdens zijn vlucht van Kreta. Of moet ook die episode nog eens herbekeken worden?

Daedalus beseft wel de noodzaak van bescheidenheid als je wil vliegen met wassen vleugels, maar is het plan zelf om te willen vliegen niet te hoog gegrepen, niet te hoogmoedig? Dit wordt in elk geval gesuggereerd door het beeld van de visser, herder en boer die Ovidius toevoegt aan zijn beschrijving van de vlucht van Daedalus en Icarus: de arbeiders zijn *“verbijsterd, denkend dat het goden waren die door het luchtruim kunnen vliegen”*. Vliegen is iets voor goden, niet voor mensen. Willen vliegen is verbijsterend, dat moet slecht aflopen.

Daedalus had verder kunnen en moeten weten dat de bescheidenheid nodig voor een veilige vlucht teveel is gevraagd aan sommige mensen, dat sommige mensen, eens ze kunnen vliegen, hun hoogmoed niet zullen kunnen bedwingen. Meer bepaald is het teveel gevraagd aan zijn zoon, nog een kind dat bij het maken van de vleugels zit te spelen met de was en de veren, *“niet begrijpend dat hij met zijn leven speelt”*.

En Daedalus wist dat ook, of voelde het in elk geval aan, nog vóór ze aan hun vlucht beginnen: als hij zijn zoon instructies geeft en hem de vleugels aandoet, *“raken zijn wangen wel betraand, zijn vaderhanden trillen. Hij omhelst zijn zoon met kussen die achteraf de laatste blijken”*. En tijdens de vlucht blijft Daedalus ongerust over zijn zoon en *“maant hij hem steeds aan te volgen, leert hem de fatale vliegkunst, wiekend op vleugels, steeds weer spiedend naar die van zijn zoon”*. Voor wie voorzichtig is, zou dit alles voldoende reden zijn om aan de vlucht niet te beginnen. Daedalus' hoogmoed laat echter geen voorzichtigheid toe. Dat blijkt ook uit zijn reactie op de val van zijn zoon.

Joseph-Marie Vien : *Daedalus Attaching Icarus Wings*, c.1754

Charles Le Brun : *Daedalus and Icarus*

Lord Leighton

Daedalus' reactie – naast het verdriet om het verlies van zijn zoon – wordt door Ovidius zeer summier omschreven (en dus blijft een interpretatie enigszins betwistbaar): hij *“heeft zijn kunst voorgoed verwent”* (in Engelse en Franse vertalingen staat meestal enkel *“hij heeft zijn kunst vervloekt”*, zonder de toevoeging “voorgoed”; een Nederlandse vertaling op www.tradupolis.be schrijft *“hij vervloekte zijn uitvindingen”*). Wat je vervloekt, wil je nooit meer zien (inderdaad zoals vertaler d'Hane-Scheltema beklemtoont, wil je “voorgoed” niet meer zien), wil je voorgoed doen verdwijnen. Daedalus verwerpt de kunst van het uitvinden, hij verwerpt elke uitvinding, hij is nederig geworden: geen enkele techniek deugt nog. Hij verwerpt zelfs het leven: hij is “moegeleefd” en trekt zich terug in Etna's land, waar hij, teneer geslagen door de dood van zijn zoon, blijkbaar de kracht niet meer heeft om zichzelf te beschermen, want *“Cocalus heeft hem beschermd met wapens”*. Het is de houding van Einstein die na het ontploffen van de eerste atoombom zei dat hij, indien hij opnieuw kon beginnen, loodgieter zou worden eerder dan wetenschapper. Wie de bescheidenheid niet kent en wiens hoogmoed vernietigd wordt door zijn val, vervalt als alternatief tot nederigheid. De hoogmoed heeft de bescheidenheid steeds aan het oog onttrokken en daardoor wordt de bescheidenheid niet als nieuwe houding overwogen. Nochtans is dat de gepaste reactie. Dat maakt Ovidius ons duidelijk door het verhaal van Perdix.

5.3 De bescheidenheid en voorzichtigheid van Perdix

Perdix is – zoals hierboven reeds vermeld – de neef van Daedalus die door zijn oom van een tempel op de grond wordt geduwd en sterft. Maar het verhaal gaat verder.

Athene, godin van wijsheid en kunst, *“hoedster van talent”*, grijpt in: tijdens de val van Perdix verandert ze de jongen in een vogel, meer bepaald in een patrijs. Hij *“werd een vogelsoort dat zich niet hoog verheft, geen nesten bouwt tussen de takken in een hoge boomtop, maar fladdert langs de grond; het legt zijn eieren in een heg uit hoogtevrees, omdat het zich de oude val herinnert”*. Waarin bestaat deze houding, die door Athena als wijs wordt beoordeeld?

Net zoals Daedalus wijst Perdix de hoogmoed af: hoog vliegen en hoog nesten bouwen is niet goed. Maar in tegenstelling tot Daedalus wijst hij niet elke vliegkunst voorgoed af. Volkomen bijdegronds blijven en helemaal niet meer vliegen is geen gepaste houding voor een vogel. Perdix fladdert nog en legt zijn eieren niet op de kale grond. Hij zit zelfs op een eikentak als Daedalus zijn dode zoon begraaft.

Het is een bescheidenheid, die wel meer naar nederigheid neigt dan naar hoogmoed: het is voorzichtigheid.

Het is de houding van de boer, herder en de visser die even hebben opgekeken toen Daedalus en Icarus voorbij vlogen.

Ze beseffen dat vliegen niet voor hen is, maar ze gebruiken wel technische middelen – Ovidius noemt ze zeer uitdrukkelijk: een dunne rieten hengel, een staf, een ploeg – om hun behoefte aan voedsel en kleding optimaal te kunnen bevredigen.

In zijn magistraal schilderij voegt Pieter Brueghel (misschien heeft hij het werk niet geschilderd, maar het werk ademt zijn genialiteit uit) hieraan toe dat de herder, visser en boer onmiddellijk verder gaan met hun werk en geen aandacht besteden aan Icarus die in het water spartelt. Dat is goed, want ze hebben hun werk te doen. Dat ligt anders bij Perdix.

Perdix is afgevaardigde van Athene, godin der wijsheid. Het is zijn taak de mensen deze wijsheid bij te brengen – waarom zou Athene hem anders gered hebben?

Op de eikentak “zingt Perdix zingt zijn vreugde uit in een lied, als Daedalus ’t betreurde lichaam van zijn zoon begroeft”.

De vreugde is geen leedvermaak uit wraakgevoel (een klassieke interpretatie, o.a. bij Robert Graves), want dat past toch niet bij de wijsheid van Athene.

De taak van Perdix is een “een blijvend schuldbewijs voor Daedalus” te zijn, een blijvende aanklacht tegen de wandaden gepleegd uit hoogmoed en tegen de hoogmoed in het algemeen.

En vooral dit maakt Perdix ons duidelijk: een bescheiden, voorzichtige levenswijze leidt tot vreugde, terwijl een hoogmoedige manier van handelen leidt tot treurnis.

Vergilius Solis, 1581